

Stjepan Radić o odgoju i naobrazbi

Rad se bavi stajalištima Stjepana Radića o pitanjima odgoja i obrazovanja.

Stjepan Radić je poznat prije svega kao praktični političar, vođa jedne agrarne stranke i hrvatskog nacionalnog pokreta. Zanimljivo je da se njegov veliki sustav ideoloških shvaćanja, nije se posvetila dovoljna pažnja činjenici da je on najdosljedniji hrvatski političar i ideolog liberalne, a prije svega demokratske orijentacije.

Ostale su nepoznate i njegove ideje o odgoju i naobrazbi koje su bile duboko povezane sa liberalnom i demokratskom orijentacijom. On je pisao i govorio da je dobar odgoj i naobrazba jedan od temelja napretka svakog pojedinog čovjeka, a izgradnja svestrano naobraženih i karakternih ljudi temelj napretka svakog naroda i države. Radi toga je nastojao svojim idejama, kao i djelovanjem H(P-R)SS utjecati na unapređenje sustava odgoja i naobrazbe u Hrvatskoj.

U tom nastojanju su jasno došle do izražaja njegove osobne sklonosti koje je zorno opisao Jaroslav Šidak: "U njemu gori svjetlo apostolskog poziva i ono prelijeva svojim sjajem i toplinom svaku njegovu misao i svaki čin. On poučava i uvjerava, zahtijeva od pojedinca da prije svega izgrađuje svoj značaj, želi da svom djelovanju dade etički smisao i opravdanost, a da svoje ciljeve prosuđuje *sub specie aeternitatis*."¹ One se vide i u njegovoj zbirci priča autobiografskog karaktera *Uzničke uspomene*.²

Stjepan Radić je, kako je poznato, rođen 1871. u Trebarjevu Desnom, kraj Siska, u siromašnoj seljačkoj obitelji sa mnogo djece. Osnovnu školu je pohađao u obližnjoj Martinskoj Vesi, gimnaziju u Zagrebu, a studirao je u Zagrebu, Pragu i Parizu. On je bio naš prvi školovani politolog, stekao je vrlo široku naobrazbu iz područja ustavnog prava, politologije, povijesti i sociologije, a svoja znanja spojena sa iskustvima sa putovanja po Hrvatskoj i inozemstvu, nastojao je prenijeti hrvatskoj javnosti. Njegova sabrala njegova djela obuhvaćala bi oko 60 knjiga.

Već sama činjenica da je uz praktično djelovanje u politici intenzivno pisao je odraz njegovih velikih sposobnosti, ali i stalnog intenzivnog rada i odličnog smisla za organizaciju.

U desetak knjiga znanstveno-popularnog i stručnog karaktera pisao je o modernom kolonijalizmu kao procesu svjetske centralizacije, o povijesnom razvitku evropskih država i naroda, o razvitku i tadašnjim oblicima organizacije državnih financija kao i

¹ Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb 1973., 385.

² Stjepan Radić, *Praški zapisi*, Zagreb 1985.

ustavnosti u raznim evropskim zemljama, o državnoj i narodnoj ideji sa stanovišta socijalnih znanosti, o povijesnom razvitku češkog i bugarskog naroda. Vrlo su značajni njegovi saborski govori jer su prava riznica podataka i misli, a u njima stvaralački primjenjuje socijalne, politološke, pravne i ekonomske teorije poznatih evropskih znanstvenika u analizi socijalnih problema seljaštva i drugih stanovnika Hrvatske, kao i analizi hrvatskog nacionalnog pitanja u kontekstu razvoja međunarodnih odnosa.

Prvi puta je u Sabor Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije biran 1908., ali je radi odgode njegovog zasjedanja aktivno u njemu počeo raditi 1910. Tijekom osam godina bio je njegov daleko najaktivniji član jer njegovi govori zauzimaju oko 10% zapisnika, a gotovo svi su prave male studije prilika u Hrvatskoj i položaja hrvatskog naroda.

Već od 1902. počeo se odvajati od ideje jugoslavenstva koju je do tada dijelio sa generacijom *Napredne omladine*, jer je zaključio da Srbi ne žele voditi slavensku politiku, nego vode brigu prije svega o svojoj nacionalnoj državi ili iza ideje narodnoga jedinstva kriju velikosrpske ambicije. Radi straha da će hrvatske zemlje, ako dođe do raspada Austro-Ugarske, biti podijeljene između Njemačke, Italije, Mađarske i Srbije, na početku svetskog rata se zalagao za opstanak Monarhije. Kada je vidio da ona mora propasti, zaključio je da se opasnost podjele hrvatskih zemalja može izbjeći jedino ulaskom u jugoslavensku državu, ali se borio protiv unitarističkog i centralističkog sustava, a za očuvanje i jačanje hrvatske državne jedinice u okviru jugoslavenske konfederacije. Kada taj sustav nije mogao srušiti ni ujedinjenjem svih hrvatskih stranaka (HB) niti savezom sa JMO i SLS (FB), niti dobiti pomoć u inozemstvu, napravio je kompromis sa srpskim Radikalima, ali je sada nastavio borbu protiv centralističkog i nedemokratskog režima stvaranjem saveza sa Srbima iz Hrvatske, ali i širenjem svoje aktivnosti na Makedoniju, Sloveniju, Crnu Goru, pa i Srbiju. Istovremeno je sticao sve više veza i ugled u Interparlamentarnoj uniji i Ligi naroda. Time je postao još opasniji za ambicije velikosrpskih krugova i kralja Aleksandra, radi čega je ubijen.

Da bi se shvatio značaj i funkcija njegovih shvaćanja o odgoju i obrazovanju, potrebno je naznačiti glavne točke njegovih shvaćanja.

On je vjerovao u Boga i držao da čovjeka pokreću ideali, ali da pojedini ljudi, a posebno društvene zajednice, ne mogu ostvarivati svoje ideale ako nemaju barem elementarne materijalne uvjete za to. Stoga je svoj pogled na svijet nazivao *idealni realizam* ili *realni idealizam*.

Društvene grupe, od obitelji, preko sela, socijalnih slojeva, kulturnih i interesnih skupina, do naroda i država nastaju povezivanjem na temelju moralnih i materijalnih interesa. Narodi su više vezani moralnim, a države materijalnim interesima. No kako sve one žive samo u glavama pojedinaca, bitno je osigurati slobodu pojedinaca, ali i izgraditi njihovu svijest da se van zajednice ne bi mogli razvijati, te da prema njoj imaju obaveze.

Države su nekada nastale nasilnim pokoravanjem jednih plemena od drugih, ili udruživanjem nekih plemena radi obrane. Tijekom vremena su se u njima podjelom vlasti i rada razvijali socijalni slojevi, a odnosi regulirali izgradnjom pravog poretka, da bi moderna država postala organizacija koja, pored obrane i sigurnosti, utječe na sva područja ljudskog života: gospodarstvo, zdravlje, socijalnu sigurnost, prosvjetu.

Stjepan Radić je, kao i njegov brat Antun, procjenjivao da Hrvatska ima izvrsne prirodne uvjete za razvoj poljodjelstva i bliska tržišta za njih, te svoj razvoj može temeljiti na razvoju poljodjelstva i samo one industrije koja prerađuje poljodjelske proizvode, kako je tada činila Danska. Zalagao se za ostvarenje *seljačke države* u kojoj će seljaci imati najveći utjecaj jer čine većinu stanovništva i jer imaju najveći gospodarski značaj, a nosioci su i hrvatske nacionalne kulture. Tako bi Hrvatska izbjegla negativne posljedice intenzivne industrijalizacije: velike prljave gradove, veliko siromaštvo gradskih radnika, te velike socijalne suprotnosti. No o je bio protiv diktature seljaštva, kako je to htio Stambolijski u Bugarskoj, nego je *seljačka demokracija*, ili *seljačka država* zapravo trebala, kako je to određeno nacrtom ustava od 1921., jedino naglasiti brigu za gospodarske i socijalne interese seljaštva, ali ujedno osigurati ljudska i demokratska prava i za sve druge socijalne skupine i pojedince.

Narodi su se razvijali stvarajući zajednički jezik, kulturu, običaje i tradicije, a Hrvati su nastali ili se barem po povijesnim dokumentima za njih zna od vremena seobe naroda. Tijekom povijesti se mijenjaju socijalni slojevi koji imaju vodeću ulogu u narodnim zajednicama i zastupaju njihove interese. Mijenja se i svijest njihovih pripadnika. Kod Hrvata, kao i mnogih drugih naroda, ta svijest je bila tijekom vremena potisnuta gubljenjem samostalne države, ali i radi izrabljivanja vlastitih feudalaca.

U francuskim revolucijama (1789. i 1848.) razvila se ideja da narodi, kao i pojedinci, imaju prirodno pravo na ravnopravnost, izgradnju svoje individualnosti i očuvanje svoje slobode, a ta prava i slobode mogu se najbolje garantirati u nacionalnim državama. Tako je 19. stoljeće postalo "stoljećem nacija". I u Hrvatskoj su preporodni pokret, pokušaji germanizacije, mađarizacije i uvođenja talijanskog jezika utjecali na buđenje hrvatske nacionalne svijesti najširih slojeva. Taj proces je obnovio težnju svih slojeva hrvatskog naroda ne samo da očuvaju ostatke hrvatskog povijesnog državnog prava nego i obnovi hrvatska država (u okviru federacije sa drugim nacijama: Habzburška monarhija, ili kao samostalna država) i da stvore modernu hrvatsku naciju.

Moderni nacionalizam, držao je Radić, ne smije biti sličan sredovječnom prkosu kada su ljudi sve one koji su bili različiti od njih dočekivali sa nepovjerenjem, pa i mržnjom. Najveći patriota nije onaj koji želi u svoju nacionalnu državu uključiti najveći komad zemlje, niti onaj koji voli samo rijeke i planine, a ne žive ljude. On je tvrdio da je cilj modernog nacionalizma stvoriti nacionalnu državu u kojoj će se ostvariti solidarnost svih pripadnika naroda i izgraditi gospodarski, kulturno i demokratski što naprednija zajednica, ali u kojoj će svoja prava moći ostvariti i pripadnici drugih naroda koji u njoj žive. Ta država će morati razvijati odgovoran odnos prema susjednim državama i široj međunarodnoj zajednici. Osvajačke težnje, šovinizam i militarizam su suprotni ideji nacionalizma, koji ima opravdanje samo u *demokratizmu*, a mogu se izbjeći jedino čvrstim povezivanjem demokratske i nacionalne ideje i osiguranjem naobrazbe i blagostanja svakog pojedinca.

Radićevo shvaćanje o nužnoj povezanosti liberalizma kao teorije o ljudskim pravima sa načelom demokratizma najbolje ilustrira tekst koji je on napisao gotovo prije 100 godina:

"Trebalo da nam bude jasno da opstanak malih naroda, kao što je naš, ovisi o njihovoj demokratičnosti, da je pitanje o njihovoj životnoj snazi uvjetovano stupnjem intenziteta njihova demokratskoga duha i da o tom stupnju ovise i njihovi izgledi u budućno-

sti. Kod malobrojnih naroda pomanjkanje velike mase mora da nadomješta sposobnost, svjesnost i vrijednost svakog pojedinog člana. Kod njih treba više drhtati nad svakim pojedincem nego to biva kod velikog naroda. Zato i pada kod malih naroda na pojednica kud i kamo veća odgovornost nego kod velikih naroda."³ To uvjerenje o značaju uloge pojedinca za opstanak malih naroda je svakako jedan od najvećih razloga radi kojih se on bavio problemima odgoja i obrazovanja.

Iako se inzistiranjem da seljaštvo postane centar i subjekt hrvatske politike odvojio od grupe *Napredna omladina* kojoj je bio jedan od vođa, i osnovao s bratom Antunom *Hrvatsku pučku seljačku stranku*, on je s njima dijelio uvjerenje da Hrvatska u praćenju dostignuća suvremene znanosti i tehnike, kao i razvoju društva zaostaje za Zapadnom Europom, ali je mislio da te ideje treba prilagođavati potrebama hrvatskog društva.

Njegove pedagoške ideje se oslanjaju na gore iznesene temeljne poglede na svijet i politiku, a razvijao ih je pod utjecajem studija u Češkoj i Francuskoj, ruske i engleske literature, ali i na temelju svojih iskustava kao učenika i kao instruktora svojim kolegama i mlađim učenicima.

O svojim pedagoškim idejama je prvi puta pisao još kao student raspravljajući o pripravi mladih ljudi za djelovanje u javnom životu, posebno politici. Oni moraju steći znanja o općem sustavu prirodnih i humanističkih znanosti i temeljito upoznati nacionalnu i svjetsku povijest, posebno povijest diplomacije. Trebaju upoznati etnologiju, sociologiju i ekonomiju naročito svoga naroda, a te spoznaje povezati sa neposrednim iskustvom iz kontakata sa svim slojevima. Tek tada će znati koje su prave narodne potrebe, što su narodni ideali i kako izraditi političke programe u kojima se određuje redosljed ciljeva, strategija i taktika djelovanja u datim povijesnim okolnostima.⁴ Slično je pisao i u Češkoj u radu o djelovanju studentske mladeži među pukom.⁵

Političar mora, kao i svaki javni djelatnik, izgraditi cjelovit pogled na svijet i čovjeka, razvijati svoje sposobnosti i snagu volje i postati svestrano izgrađena ličnost i karakter.

Pisao je i o potrebi da se svi ljudi cijeli život brinu za svoje obrazovanje i samoodgoj na temelju djela ruskog povjesničara književnosti i filozofa *N. Kareeva*, idealističke i liberalne orijentacije, koji je vjerovao da postoji mogućnost otkrivanja jedinstvene istine o tome što su svijet, čovjek i društvo i mogućnost jedinstvena odgovora na pitanje kakvi bi trebalo da budu čovjek i njegovo društvo.⁶

Radić se slagao s *Kareevim* da naobrazba nije isto što i učenost. Onaj koji ima veliko specijalističko znanje jest učen, ali naobražen je samo onaj koji ima toliko znanja da si može stvoriti jasan nazor na sva područja misli i života, kako čovjeka tako i prirode. Tek tada će postati *potpun čovjek* i moći na pravi način zastupati svoja stajališta.

³ Stjepan Radić, *Politički spisi*, Zagreb 1971., "Demokratizam", (Obzor, 6. XII. 1902.), str. 192.

⁴ Stjepan Radić, "O pripravi za rad u narodnoj politici", *Novo doba*, br. 3., str. 125.-130.; br. 6., str. 268.-275.; sv. 7., str. 317.-323.

⁵ *Anali za povijest odgoja*, br. 1., Zagreb 1992., 159.-168; Stjepan Radić, *Slavenska studentska mladež i rad s pukom*

⁶ *Hrvatska Misao*, Prag 1897., Stjepan Radić, "N. Kareev o samostalnom naobražavanju", I. dio, br. 2., str. 38. - 43.; II. dio, br. 3., str. 65. - 70.; III. dio, br. 4., str. 97. - 104.; IV. dio, br. 6., str. 182. - 185.; V. dio, br. 7. i 8., str. 216. - 218.

Do takva cjelovita pogleda mora se doći u mladosti, individualnim, svjesnim naporom na razvoju svoje ličnosti sredstvima velike svjetske i bliske ljudske duhovne okoline.

Značajno je da Radić shvaća da u primitivnim i nenaobraženim sredinama čovjek ne može stvoriti individualne stavove. Ako ne poznaje ni jednu drugu sredinu s kojom bi mogao uspoređivati vlastitu, čovjek je samo "pukim produktom svoje najbliže kulturno-socijalne okoline, ondje dogmatički usvaja samo priznata i ukorijenjena nazoranja na svijet, bez otpora se podvrgava svim utjecajima". U takvom društvu nema ni osobnog života, pa se život takvih ljudi može nazvati "životom roja, stada", jer to nije "društveni život u pravom, u višem značenju". Do samostalnoga svjetonazora ne mogu doći "ni intelektualno plahi ili lijeni ljudi, koji također često bez pitanja preuzimaju poglede svoje okoline kao religiju. Njihovi pogledi ne mogu biti čvrsti, jer nisu izgrađeni na osobnom iskustvu, patnjama i radostima nego ovise o čvrstini stava okoline u kojoj žive."⁷

Već u prvom manifestu grupe *Mladih*, kojoj je bio jedan od vođa, on je 1897. kritizirao stanje u hrvatskim školama gdje se učenike tjera da uče na pamet i da se pokoravaju autoritetima.⁸

On je držao da škola ne smije biti izolirana, nego dio društva i njegove kulture, a promatrao ju je i u međudnosu hrvatske kulture i kultura drugih evropskih naroda.

Pisao je da je jedan od najvećih problema hrvatskog društva što ono u cjelini, i inteligencija kao i seljaci, ne posvećuje dovoljno pažnje modernoj naobrazbi i odgoju.⁹

Jedan od razloga za takvo stanje je nalazio u činjenici da je hrvatskoj inteligenciji više stalo do modernog odijela i modernih ideja, nego solidne naobrazbe, pa "pobiru pjenu po velikoj i nenadaloj nabujaloj rieci ljudskoga napretka". No to nije slučaj samo sa Hrvatima nego i sa drugim malim narodima, jer mali narodi nemaju velikih pokreta kao što su nekada bili renesansa, reformacija, francuska revolucija, ili demokratizacija društva u najnovije doba, a sa zakašnjenjem i bez kritičnosti oponašaju književne smjerove sa Zapada.

Problem Hrvata je i u tome što su svi njihovi susjedi sa velikom kulturom htjeli i vladati nad njima, što je otežavalo preuzimanje pozitivnih dostignuća tih velikih kultura, a koliko je on blagotvoran, čak i kada se radi o politički nejedinstvenom narodu kao Talijanima, vidi se na dubrovačkoj književnosti.

Zato se Hrvati, svjesni da su *povijesni narod* sa dugom tradicijom, još gube u klasičnoj naobrazbi ("sredovječni perčin evropski" ili "latinski perčin" umjesto mongolskog i turskog slavenskih naroda na istoku) ili u "maglovitoj slavenskoj uzajamnosti pjesme", te sanjaju o velikoj prošlosti ili budućnosti, a gube pravi smisao za sadašnjost i "jasan pogled na veliki prevrat i na zamašne promjene" u bližem ili daljem susjedstvu i "ostaljoj zemlji".

A moderni napredak, držao je Radić, je dvostruk: prvo, razvoj znanosti kojima se do nedavno nije znalo ni ime, a drugo, razvoj nove tehnike i novih izvora materijalnog

⁷ Stjepan Radić, "N. Karêev o samostalnom naobražavanju, *Hrvatska misao*, Prag 1897., br. 2., str. 38.-39., 40., 42.

⁸ *Hrvatska Misao*, Prag 1897., br. 1., Što hoćemo?

⁹ *Hrvatska Misao*, g. IV., Zagreb 1904., sv. 7., Stjepan Radić, "O modernoj naobrazbi kod nas Hrvata", str. 289.-300.

blagostanja. Stoga svaki narod koji hoće da bude napredan mora početi prvo s temeljnim usvajanjem moderne naobrazbe, izoštrivši tako svoju misao "da iz svojih narodnih osebina nastoji razviti one, koje nisu samo kadre da u novim prilikama uzdrže, nego su i s obćega gledišta dobitak za ljudsku kulturu".

To je težak posao, ali Hrvatima je olakšan time što ga mogu nastaviti na rad narodnih preporoditelja, kao i jer se nalaze u položaju da "možemo po više velikih rieka ploviti u ocean sveobće civilizacije".

Pisao je da je jedna od tih rijeka velika talijanska kultura, iako Talijani imaju neopravdanih prohtjeva "na neke naše zemlje", i uvjeravao (desetak godina prije Prvoga svjetskog rata) da oni u cjelini ipak žele s Hrvatima prijateljstvo.

Istovremeno je pisao da treba koristiti i njemačko "kulturno vrela", iako je, u skladu sa prisutnim strahom od "Dranga nach Osten", upozoravao da od Njemačke prijeti veća gospodarska i politička opasnost nego od Italije, ali i ocjenjivao da se ta opasnost smanjuje jer se nadiranjju Njemačke suprotstavlja Francuska i Zapadna Europa.

Tvrdio je da je za Hrvate posebno značajno učenje francuskog jezika jer bi time dobili mogućnost da sa stajališta francuske kulture procjenjuju i talijansku umjetnost i njemačku znanost, te se prestanu dijeliti na Splitsane koji Zagrepčane drže *Švabama*, i Zagrepčane koji Splitsane drže Talijanima. U učenju francuskog, kao i španjolskog i portugalskog može Hrvatima pomoći već uvedena klasična naobrazba.

Isto tako je važno učenje ruskog jezika, jer će se tako uz "francuzku evropsku kontrolu imati sredstvo i za kontrolu slavensku". Tako Hrvati ne bi, kako im neki proriču, postali ničiji "kulturni šegrti", niti "jadno roblje s pukom tudjom kulturnom etikom".¹⁰

Na taj način: "Poznavajući susjede steći ćemo njihovo poštovanje; cienići Francuzku i ljubeći Rusiju, bit ćemo na svome mjestu i u Evropi i u svijetu, jer ćemo vazda imati stalno duševno ravnalo i pouzdanih prijatelja, koji će nas zavoljeti čim opaze, kako svoje maloče ne nadomještamo ni nespretnim tudjim hodalima, ni smiešnom tudjom kapom".

Radić je pisao da je sam značaj moderne naobrazbe shvatio tek kada se upoznao sa djelima francuskih, njemačkih i ruskih autora o povijesti evropskih naroda i sa djelom Johna Stuarta Milla, za kojeg je zaključio da je znao više sa 15 nego on sam sa 25. Tek tada je shvatio da veliki narodi nisu veliki radi svoje brojnosti, nego radi svoje kulture i naobrazbe.

Na njegova shvaćanja je posebno utjecao studij na *Slobodnoj školi političkoj znanosti* u Parizu, gdje je naučio da se prava i potpuna moderna naobrazba sastoji od ideja i fakata. Tu je vidio da se profesori na toj školi trude da svoj predmet uokvire u cjelinu, ali i pregledno razdijele, a onda dijelove organski povežu i jasno istaknu misli vodilje, te tako potiču i osposobljuju slušatelje za samostalni duševni rad. Programom oni sižu i do suvremenog života, čime studentima omogućuju da im postaju "sva savremena pitanja jasnija", a "sposobnosti za javni rad razvijenije i skladnije". Tako dobivaju sposobnost razmišljanja bez gubljenja u sitnicama i razmirica radi njih.

On nabraja bitne odlike te škole koje je držao garantima dobre naobrazbe: 1. ona više umno odgaja, nego uči; 2. u njoj mogu uspjeti samo studenti koji su spremni raditi i kritički misliti; 3. na njoj su predavali profesori i sasvim suprotnih uvjerenja; 4. pre-

¹⁰ isto, 293.

davanja su mogli pratiti samo oni koji su spremni razvijati svoje *ideje* proučavanjem *činjenica* koje nalaze u literaturi, a koje su sposobni povezati sa svojim *životnim iskustvom*.¹¹

U Hrvatskoj tako koncipiranih škola i studija nema, pa nema ni inteligencije koja bi po naobrazbi bila stvarno europska, a takva škola bi i mnoge Hrvate osposobila da postanu i za svijet značajni mislioci i znanstvenici.

Radić je priznavao da i u Hrvatskoj mnogi misle i pišu slično njemu, ali se ne radi na tome da se te ideje provedu.

Za Hrvate je osobito bolno što ih Europa ni ne doživljava kao dio sebe jer joj hrvatski intelektualci malo daju a još manje primaju, što se može izmijeniti ako većina hrvatske inteligencije postane svojom naobrazbom zaista europska.

Taj cilj Hrvati mogu dostići ako pođu od temelja koje im je dao narodni preporod razvojem hrvatske i slavenske svijesti, a "sada treba da se na tom temelju, razvijajući dobre svoje osobine, što prije pokažemo kao dobri Evropljani".

No jednako kao što mnogi ljudi ne osjećaju potrebu da budu Hrvati dok ne izađu iz lokalnih zajednica, a dok ne izađu iz Hrvatske da budu Slaveni, tako ne shvaćaju ni da trebaju biti Evropljani dok ne vide samosvjesne Amerikance i Japance.

On je već 1904. predviđao da će Europa postati i politička zajednica: "Evropa nije i ne može biti tek neki zemljopisni pojam, da nije dapače dosta ni to, da bude samo neka maglovita kulturna jedinica, nego da mora biti velika, pa bilo to najšira politička zajednica, kako već odavna u istinu i jest, uzprkos svim razlikama i oprekama svojih država i naroda."

No držao je da je potrebno, da *evropski patriotizam* ne bi bio prazna fraza, imati jasan pojam o tome što je Evropa, kakvi su njezini elementi, kako se razvijala, kakva su glavna područja europske kulture, kako su veliki evropski narodi postali europske i svjetske velesile i kakav odnos je time nastao između Evrope i ostalog svijeta, naročito Evrope i Azije. Stoga je on sam napisao knjigu *Savremena Evropa ili karakteristika modernih država i naroda* i nada se da će ona biti korisna.

Jedna od najvećih prepreka na putu moderne naobrazbe u Hrvatskoj je, po Radićevom mišljenju, nepostojanje gotovo nikakve veze između društva i škole, a još je veća što između društva i škole postoji nepovjerenje, pa i opreka.¹²

Jedan od uzroka *opreke između naroda i škole* leži u uvjerenju inteligencije da je narod koji ne zna pisati nekulturan (iako se pred stranim svijetom hvali njegovim običajima, nošnjom, pjesmama, poslovicama i tradicijom), jer radi nepismenosti ne može koristiti ustavna prava, niti visoka tehnička sredstva i gospodarsku kulturu. Drugi uzrok je što je prevelika razlika između standarda i načina života koja djeca imaju u školama i života seljačke i siromašne djece kod kuće.

Radi toga učitelji djecu uče da moraju odbaciti sve što su naučila u roditeljskoj kući i prihvatiti ono što uče u školi, pa tako djecu odvajaju od obitelji i ruše autoritet roditelja. Djeca se čak i sa par razreda škole osjećaju pametnijima od roditelja, a ako

¹¹ Stjepan Radić, *Politička škola u Parizu*, Hrvatska, Zagreb 1901., br. 54.-62., 64.-67., 69., 71., 73., 82., 84.-86./6. III.- 15. IV. 1901.

¹² *Hrvatska Misao*, g. II., sv. 7. i 8., Zagreb 1903., str. 219. - 237., Stjepan Radić, *Kako da svoj narod i inteligenciju izmirimo sa školom*; Stjepan Radić, *Savremena Evropa ili karakteristika modernih država i naroda*, Zagreb 1905.

završe škole pogospode se i preziru selo. Stoga seljački roditelji često misle da se svako tko se školuje mora "pogospoditi", a da gospoda ne moraju raditi, ali zato mogu zapovijedati, pa od njih ne vide puno koristi.

No ni inteligencija nema dobar odnos sa srednjim školama.

Školovani roditelji od đaka traže da bez pogovora slušaju profesore, a kad đaci postanu studenti čude se kako nisu samostalni, ne znaju misliti praktično i nemaju karakter, te tek tada radi toga osuđuju školu.

Takvu školu u kojoj se mora samo slušati ne vole ni učenici, pa kad je završe, prekidaju svaku vezu s njom. Radi toga ona u svim, pa i humanitarnim akcijama, ostaje sama, bez ikakve veze sa društvenom okolinom.

Dalji uzrok opreke između škole i društvene sredine Radić nalazi u tome što inteligencija ne shvaća razliku, o kojoj je prvi pisao njegov brat Antun, između kulture i znanja.

Kultura je, po njegovom mišljenju, skladan odnos između koristi pojedinca i općenitog dobra i između težnje za udobnošću i potrebe za radom, te idealom dobrote i ljepote, ili: "kultura je sklad gospodarstva s vjerom i napretka s pravom i umjetnošću". "Tko se muči kao *crv* i radi kao *životinja* nije kulturni čovjek, pa da je svršio sve univerze; koga oduševi matematička ili astronomska formula, a nema srca za društvene nevolje, ni smisla za prirodne, kao i književne, glazbene i druge umjetničke krasote, veći je divljak od ljudoždera. Ali nisu bolji ni oni, što Bogu služe *samo pred oltarom* i duboko osjećaju ljepotu *samo pred savršenom slikom ili pred mramornim kipom*."

Stoga on misli da su Slaveni najkulturniji u Europi, iako imaju mnogo nepismenih, jer se njihov gospodarski život "prepliće s pjesmom i molitvom". No njihov problem je što su zanemarili umnu stranu mudrosti i tehničku stranu razvoja gospodarstva. Stoga je nužno da Slaveni, pa i Hrvati, svoju kulturu popune "znanjem i tehničkim napretkom drugih, zapadnih europskih naroda", za što je potrebna knjiga, pa je potrebno ukloniti analfabetizam:

"Mi smo narod analfabeta, a to nije opasno zato, što bismo radi toga *bili* nekulturnim, nego zato, što smo u opasnosti da ćemo takvim postati, što nam analfabetizam prijeti rasulom kulturi, *koju već imamo*, što smo naime u pogibelji, *da se naš narodni organizam rastvori* radi siromaštva i nesvijesti, radi nesklada, koji je zavladao među radom i imetkom, među idealom i zbiljom."

To zahtjeva hitno djelovanje, pa nije dovoljno opismeniti samo djecu, nego treba raditi na opismenjavanju odraslih.

Stoga je on s bratom Antunom predlagao da se, kao i u Rusiji, osnuje Narodno društvo nepismenosti, a kasnije je podržao djelatnost Kluba "ABC" studenata zagrebačkog sveučilišta za opismenjavanje. Taj klub je, na inicijativu Rudolfa Hercega, organizirao široku akciju opismenjavanja i samoopismenjavanja i 1911. prvi puta objavio "ABECEDARKU" pomoću koje su ne samo studenti i učenici, nego i pismeniji seljaci mogli tijekom zime, kada je malo poljodjelskih radova, opismenjivati seljake, a ta akcija je nastavljena u okviru Seljačke stranke sve do 1941. godine.¹³

¹³ Radovi ZHP, br. 26., Zagreb 1993., Suzana Leček, Pokušaji smanjivanja nepismenosti u Banskoj Hrvatskoj početkom 20. stoljeća, str. 123. - 150.

Kako je držao da je za tadašnji stupanj napretka najvažnija naobrazba najširih slojeva stanovništva, često se bavio zadacima osnovne škole. Najveća zadaća osnovne škole je ne samo naučiti djecu hrvatski književni jezik, nego ih oduševiti za djela pučke i umjetničke književnosti, pa ako ta djela oni i ne razumiju, razumjet će ih odrasli kojima će ih čitati. Stoga učitelji trebaju i đacima i njihovim roditeljima, seljacima, dati uputu koja je literatura za njih najkorisnija, ali i koja će produbiti njihovu hrvatsku narodnu svijest i širiti je na slavenstvo.

U skladu sa tadašnjom jugoslavenskom i slavenskom orijentacijom, za koju je mislio da je pitanje opstanka pred opasnošću prodiruće germanizacije kojoj na određen način pomažu i Mađari, on je držao da je najvažnije da osnovna škola ne smije biti partikularistička, ograničena samo na hrvatsku nacionalnu svijest, nego da treba razvijati svijest o zajedništvu svih južnoslavenskih i slavenskih naroda.

Iako i srednja škola treba razvijati slavensku svijest, njezina uloga je, pored davanja solidne opće, odnosno stručne naobrazbe, "da zbližava narode i da uči znanost ljudsku, koja je doduše u konkretnom slučaju zapadnoevropska." Ali evropska literatura je za Hrvate isto kao veliki stroj za seljake, odnosno nerazumljiva, jer su zapadnoevropski narodi u razvoju znanosti daleko ispred njih. Stoga Hrvati trebaju najnovija znanstvene i tehničke spoznaje preuzimati koristeći iskustva slavenskih naroda, prije svega Čeha, koji, po njegovoj ocjeni, sustavnim radom na svim poljima rješavaju probleme malog naroda, a zatim Poljaka, koji "ustrajnošću i rodoljubljem" pokazuju kako politički rastrgan narod može biti jedinstven kulturni organizam, te Rusa, koji "neobičnom dubinom i vanredno jakim osjećajem" provode "najveće kulturno djelo svih vijekova, organizaciju svih društvenih slojeva, a poimence puka i inteligencije u narod, i to na osnovu najviših ideja: društvene pravednosti i općega bratinstva."

Osim obaveznih slavenskih jezika trebalo bi u stručnim srednjim školaman učiti njemački ili francuski, bolji učenici i engleski i talijanski, a najdarovitiji i arapski ili turski. Srednja škola mora učenicima omogućiti razumijevanje znanosti slavenske, a koliko je moguće i svjetske. I ona, kao i osnovna, treba razvijati ljubav za knjigu i svijest da će cijeli život trebati učiti.

Radić nije bio zadovoljan ni tadašnjom sveučilišnom nastavom. Fakultetima je najviše zamjerao formalizam, udaljenost profesora i studenata, nesuvislost programa i nepraktičnost.

Kritizirao je praksu da se u programima srednjih škola i sveučilišta daje prevelik prostor humanističkim znanostima, otvaraju studiji samo tih znanosti i jezika, a zanemaruju prirodne i tehničke znanosti koje su ključne za moderni gospodarski razvoj. Tražio je da se na sveučilištu u Zagrebu uvedu studiji medicine i tehnike, a posebno agrikulture.

Pisao je da fakulteti više ne opravdavaju naziv sveučilišta jer su specijalizirani, pa je predlagao da se u njegove programe uvedu jednogodišnji ili dvogodišnji tečajevi za opću naobrazbu na kojima bi se predavalo o narodnom gospodarstvu, filozofiji prava, filozofiji historije, ustavnom pravu, komparativnoj (svjetskoj) literaturi i diplomatskoj povijesti. Na sveučilište bi trebalo uvesti i neke praktične trgovačke predmete, kao "trgovačko političko računovodstvo" ili bankarstvo. Tako bi sva inteligencija činila jednu cjelinu, a ne bi bila podijeljena na specijaliste koje ništa ne spaja, osim prezira prema nespecijalistima. Slične tečajeve sveučilišta bi trebala organizirati (kao u

Engleskoj) i za one koji žele znati više, ali ne mogu ili ne žele studirati, a koji mogu biti i priprema za upis na fakultet.

Analizirajući stanje u hrvatskim školama on je već 1903. objavio raspravu *Šest osnovnih ideja o reformi školstva* u kojima je opširnije primijenio stajališta o kojima je do sada bilo riječi.¹⁴

Pedagog Mate Demerin je zaključio da je Stjepan Radić preteća radne pedagogije, te da bi se Hrvati trebali njime ponositi kao što se Francuzi ponose Rousseauom, Nijemci Pestalozzijem, a Rusi Lavom Tolstojem.

Podržao je Radićevo shvaćanje da se reforma školstva ne može provesti "naredbenim putem" nego je treba pripremiti "živom i pisanom riječju: predavanjima, sastancima, skupštinama, člancima, studijama i knjigama".

Istakao je da je posebna vrijednost njegovih shvaćanja u činjenici da nisu plod kabinetskog razmišljanja, nego je do njih došao kombiniranjem spoznaja stečenih proučavanjem literature i osobnog iskustva, te da je i on tada, kao što su to činili i mnogi kasnije, žigosao pretjerani intelektualizam u školi. Demerin je upozorio i na njegove nasljednike koji su djelovali u okviru HSS, kao što su dr. Sigismund Čajkovic, Jozo Tomašić, Stjepan Kranjčević i drugi. Ocijenio je i da njegov koncept ima manjkavosti, ali ih, na žalost, nije naveo, a ja se nadam da će to učiniti netko od suvremenih pedagoga.

Radić je raspravu o reformi školstva započeo konstatacijom da je 1892. u Zagrebu bilo više učenika i studenata nego 1848. godine stanovnika, ali da je među njima vrlo malo ljudi koji su se isticali svojim sposobnostima, radom i individualnošću, te da su mu Rački, Smičiklas i Pliverić, svaki na svoj način, izrazili nezadovoljstvo stanjem u hrvatskom školstvu. Učenici i studenti su nezainteresirani, a programi premalo narodni i hrvatski, ne uči se o povijesti Bizanta, Turske i Venecije, o slavenskim narodima, posebno Srbima, Česima i Rusima, o talijanskoj umjetnosti, češkom preporodu i ruskoj književnosti, a gotovo ni jedan mladi čovjek nema knjižnice na hrvatskom jeziku.

Radi toga, kao i ponukan svojim iskustvima, on se odlučio proučavati taj problem i odgovoriti na pitanje kako bi trebalo preurediti škole da budu "narodne t. j. hrvatske i slavenske". Došao je do zaključka da bi osnovni principi za reformu školstva morali biti takvi da vrijede ne "samo sa hrvatskoga i slavenskoga gledišta, nego iz gledišta kršćanske pa i ljudske civilizacije u opće".

Prije nego je izložio svoje ideje o tome što treba mijenjati, Radić je pisao radi čega je stanje u tadašnjim školama u banskoj Hrvatskoj loše. Takvo stanje pokazuje prije svega činjenica da srednje škole završava samo petina ili čak četvrtina upisanih u prvi razred, u školama se pada "kao na utrci", a da se ne pokuša dati pravi odgovor na pitanje zašto neki zaostaju ili padaju. Za "gospodsku djecu se obično kaže da su talentirana", a ako loše uče tvrdi se da oni to mogu, ali "ne će", pa se savjetuje roditeljima da sina daju "dva tri mjeseca u trgovinu, da vidi, kako se tamo mora raditi", dok se siromašnom roditelju, bez obzira na uzroke radi kojih dijete ne postiže uspjeh kaže da mu dijete "nije za školu".

¹⁴ *Hrvatska Misao*, Zagreb 1903., g. II., Šest osnovnih ideja o reformi školstva, br. 3., 4., 5. - 6., str. 95. - 99., 116. - 122., 158. - 173.; Hrvoje Vrgoč je priredio za tisak tekst poznatog pedagoga dr. Mate Demerina, koji je djelovao prije II. svjetskog rata, o toj raspravi Stjepana Radića (*Napredak* 1997., str. 91. - 100.)

Takva preporuka pokazuje da i kod učitelja, kao i u seljačkim i u malograđanskim obiteljima u razmišljanjima o ciljevima školovanja i uspjehu učenika vlada prava zbrka.

Da bi se ta zbrka raščistila potrebno je prvo ustanoviti ciljeve koje bi škola trebala ostvariti i razdvojiti različite uzroke radi kojih učenik ne postiže uspjeh.¹⁵ Zapažanja i zamisli o uzrocima takvog stanja i potrebnim reformama iznio je u šest točaka.

Prvim načelom Radić je naglasio da bi temeljni cilj škole trebao biti "*umjesto utrke u znanju, natjecanje u radinosti i iskrenosti*". To je osobito važno radi izgradnje moralne ličnosti učenika. Učitelji i roditelji, a i društvo uopće, tada su od učenika tražili samo uspjeh, bez obzira na uvjete rada i njihove sposobnosti, a i mnogi učenici su svoju vrijednost doživljavali kroz ta mjerila, iako su ih neki nastojali i izbjeći. Tako odličan učenik, osobito ako uspjeh postiže talentom, a ne radom, drži da poslije "sjajnog skoka" ima pravo na odmor "na lovorikama", a "siroti drugoređaš" poslije "teškoga pada" klone i izgubi volju za učenje. Osobito je loše što neki odlični učenici, koje zovu "biflantima", u strahu da ih profesor ponekad ne uhvati da ne znaju, ali i drugi učenici, prepisuju i prosjače od drugih. Ta praksa se, držao je Radić, protivi potrebi svakog pojedinca za ponosom (danas bi se reklo samopoštovanjem) i ljubavi za istinom. Tako učenici stiču uvjerenje da uspjeh mogu postići varanjem, a ne samo radom. Prirodne znanosti se loše predaju, uči se na pamet, pa ostaje samo književnost i opća povijest. Ne stiče se sistematsko znanje, nego samo nejasni pojmovi o nekim dijelovima gradiva, pa iz škole učenici izlaze bez jasnih pojmova i misli "o najpotrebnijim stvarima u životu".

Sve to je posljedica principa o "napretku u znanju" kojima se rukovode škole, a kojeg treba zamijeniti principom "napretka u radinosti i u poštenju". Da bi se to ostvarilo treba:

1. ono što se uči naučiti temeljito;
2. škola mora biti velika "umna radionica, u kojoj je učitelj poslovođa a učenici revni pomagači";
3. moralni život učenikov treba postati prvom učiteljevom brigom - i najmanja laž se mora smatrati sramotom;
4. treba izbaciti izjave učitelja "svi ste nevaljalci" ili izdvajanje dobrih od loših učenika; umjesto toga treba napredak svakog učenika uspoređivati s njim samim;
5. ako neko dijete zaista nije sposobno za školu ne treba ga osuditi i izbaciti bez upute da može uspjeti drugdje;
6. škola mora nastavljati roditeljski posao i brinuti o njegovom svestranom razvoju. Zato je potrebno posvetiti pažnju i tjelovježbi.

Takva škola će osloboditi i učenike i roditelje i mladi će dobiti poticaj da se i nakon škole oplemenjuju umjetnošću i boravkom u prirodi i društvu.¹⁶

Drugo načelo za reformu školstva treba biti "*posvemašnji sklad škole sa crkvom, vjere s naukom*". Radić je bio impresioniran zločinstvima koja su se u ime javnih interesa i prava provodila za vrijeme francuske revolucije i u suvremenim "tobože ustav-

¹⁵ *Hrvatska Misao*, Šest osnovnih ideja, n. dj., br. 3., 95. - 99.

¹⁶ isto, str. 116.-119.

nim oligarhijama", shvaćajući već na početku 20. stoljeća da ljudi u ime ideologija mogu čini daleko veće zločine nego što bi ih činili u ime osobnih interesa, što je povijest toga stoljeća pokazala na najkrvaviji način, pa je kao kriterij moralnosti odbacio načelo "socijalnog morala", a zastupao uvjerenje da morala nema bez savjesti svakog pojedinca. Kako je bio uvjereni vjernik vjerovao je da "budne savjesti" nema bez vjere "u živoga Boga", pa je držao da bezvjerci ne mogu biti odgojitelji mladeži, ali je uvijek naglašavao da to ne mogu biti ni dogmatski vjernici. Držao je da religija i znanost ne moraju i nisu suprotstavljene jedna drugoj, te da ni u školi ne mogu smetati jedna drugoj.

Ovaj njegov članak je dokaz da je Radić, suprotno tvrdnji nekih povjesničara, vjerovao u Boga, a da se sa katoličkom crkvom sukobljavao radi svojih shvaćanja da bi ona u suvremenom društvu morala djelovati isključivo kao moralna i vjerska zajednica i uklanjati, a ne opravdavati nedostatke u djelovanju svećenika i crkve. Negativno je reagirao na pokretanje katoličkog pokreta koji je promovirao ambicije crkve da igra ulogu i u političkom životu, zamjerao župnicima socijalnu neosjetljivost prilikom naplate lukna, kao i socijalnu neosjetljivost crkvenih službenika prema seljacima i poljoprivrednim radnicima koji su zakupljivali ili radili na crkvenim veleposjedima. Interese crkve, kao jednog od najvećih veleposjednika u Hrvatskoj je duboko pogađao zahtjev izražen u programu H(P-R)SS da se provede agrarna reforma i (uz naplatu) oduzme zemlja svim posjedima većim od 50 jutara, osim oglednim posjedima koja će služiti za obuku i razvoj modernih metoda obrade zemlje. Kritizirao je jugoslavensku orijentaciju tadašnjih crkvenih velikodostojanstvenika i tvrdio da i u povijesti (osim glagoljaša, Križanića, Strossmayera i Račkog) je bilo malo crkvenih velikodostojnika koji su djelovali u korist svoga naroda. Držao je da bi crkva trebala biti egalitarna, a ne hijerhijalizirana organizacija, da bi se svećenici trebali ženiti, te da bi vjernici morali imati utjecaja na izbor svoga župnika.¹⁷

On je bio nezadovoljan stanjem i u školama koje su vodili katolički redovi pa je 1905. u *Hrvatskoj Misli* prepričao članak Adele Milčinović o problemima školovanja mladih djevojaka u Hrvatskoj.¹⁸

Ona je pisala da je loše što u banskoj Hrvatskoj za djevojke, osim liceja, postoji samo jedna srednja škola, a to je krojačka, a često dešavalo da djevojke koje završe tu školu, i nauče ili ne šivati, hoće tjerati modu i neće se udati za seljaka ili obrtnika, jer misle da su postale "gospodične". Kada bi postojale škole u kojima bi djevojke učile kuhati, prati i peglati, one bi se udale i postale mesarice, kovačice, postale bi žene. Osim tih škola postoji samo škola koju drže časne sestre, ali tamo se plaća školarina, pa je mogu pohadati samo djevojke iz bogatijih obitelji, ali ni ona ne pruža pravo znanje i odgoj. Tamo učenice lako nagovore sestru, ako im se ne uči, da se cijeli sat mole, ili da se igraju, a sestre često nemaju vremena za rad s njima, pa im zadaju da rade neki ručni rad same. Jedino ako galame za kaznu dobiju naučiti po 15 stranica. Radi toga učenice tijekom godine malo nauče pa im sestra, iako im je tijekom godine odredila

¹⁷ Više o Radićevom odnosu prema Katoličkoj crkvi u: Branka Boban, Stjepan Radić u Prvom svjetskom ratu, u tisku i Ivan Mužić, Stjepan Radić u Kraljevini SHS, Ljubljana 1987.

¹⁸ *Hrvatska Misao*, g. III., sv. 10., Stjepan Radić, "Naše ženske škole i kako nam koriste", iz Riječkog "Novog lista"

više knjiga koje moraju naučiti za ispit, ipak pred ispit kaže što će ih pitati da to na brzinu pročitaju i polože ispit. Tako učenice steknu slabo znanje i nauče se ne raditi. Osim toga u školi ima slučajeva kada se učiteljice i svećenici zaljube, pa one, nakon skandala, moraju otići.

Treće načelo koje Radić navodi je *da učitelj mora biti toliko slobodan u svom djelovanju koliko je za njega odgovoran*. Ni crkva, ni država, ni političke stranke ne smiju raditi pritisak na školu. Program obuke škola moraju raditi stručnjaci, a u provođenju programa učitelji moraju imati slobodu, a ne da im se svaka sitnica propisuje. Učitelji ne smiju biti pokorni činovnici, nego slobodni ljudi. Da bi mogli biti takvi oni moraju biti moralni i visoko naobraženi ljudi, ali i moraju uživati ugled u društvu i biti materijalno osigurani.

Četvrto načelo za reformu školstva Radić je formulirao tvrdnjom da nema naobrazbe i odgoja *bez reda i vjere u dobro i ljepotu*. Pisao je da bi neki htjeli u škole uvesti vojnu disciplinu umjesto da uvedu red i organizaciju posla i da primjerom i odnosom prema učenicima zastupaju načela dobra i ljepote.

Tvrdio je da učenike u školama ne uče da uvedu red i organizaciju u svoj život jer ni hrvatska gospoda općenito ne znaju sami sebi organizirati život. Sve više je njih koji "nemaju vremena" da točno obavljaju svoje poslove, nemaju novaca da plaćaju račune i nemaju moralne snage da se odupru i najvećem nasilju, makar prosvjedom. Radi toga postaju nesigurni i tvrde da ne smiju ništa učiniti, iako se sa mnogim stvarima koje čine njihovi nadređeni ili kolege ne slažu.

Hrvatska kršćanska gospoda, ali i gospoda u drugim zemljama, samo u teoriji drže da su zlo i dobro protivni jedno drugome, a u praksi ih doživljavaju kao blizance. Stoga često javno stoje uz bezakonje i nasilje iako ga intimno osuđuju, pa tako "u četiri oka" priznaju da se, na pr., ne usude na izborima glasati po svom uvjerenju. Tako su oni po svom ponašanju više pogani nego kršćani.

Takvo stanje je odraz najvećeg problema hrvatskog društva, koji je Radić nazvao "služinstvo", a "služinstvo" u društvu proizvodi "služinstvo" u školama.

Ukratko: "Ne varajmo se, tu je pravi koren nemoći i neplodnosti moderne škole, tu pravi razlog što iz škola izlazi tako malo jakih značajeva, tako malo neustrašivih misionara dobra i pravice. Do takvog stanja je došlo jer su ljudi prestali "vjerovati u dobro i ljubiti ljepotu", pa onda nemaju smisla ni za red koji je na svoj način sklad i ljepota.

Zato je pogrešno misliti da se nešto može postići uvođenjem reda, jer red je samo posljedica, a ne uzrok. Tamo gdje se počinje s redom, tvrdio je, završava se nasiljem ili anarhijom. Treba početi s dobrim i lijepim, a završiti s redom i disciplinom.

On je istakao da je vrlo važno da školska učenici osjete da ih učitelj promatra kao moralne osobe. No držao je da u odgoju djece može mnogo pomoći ako učitelj ne traži samo odgovornost svakog pojedinca za svoje postupke, nego da učenike uči da je cijeli razred kao zajednica odgovoran za ponašanje svakog pojedinca. To znači da ni jedan učenik ne smije loviti i progoniti pojedince i tužiti ih, nego da svaki pojedinačno treba utjecati na svakog drugog učenika u razredu da ne čini loše stvari. Tako se potiče svakog pojedinca da ne podnosi pasivno loše ponašanje svojih kolega, nego da im se aktivno suprotstavi.

Tako se ljudi već od mladosti uče da je "najveća pogibelj na svijetu da se poštena i mirna većina, makar samo i na čas preplaši zlobne i drzovite manjine t. j. da dobro samo i na čas uzmakne pred zlim".¹⁹

Da bi to postigao učitelj mora gledati na učenike kao na "buduće ljude" kojima je dužnost da stara zla i pogreške ispravljaju i da budu u svemu bolji i napredniji od svojih otaca.

Skladan razvoj učenika ovisi i o razvoju njihovog smisla za ljepotu. Stoga i školske zgrade i razredi moraju biti skladni i ugodni za boravak. No tada su mnoge školske zgrade bile stare, zapuštene, neudobne, pa i ružne, a nove i velike školske zgrade su hladne i bez ikakvih ukrasa. U njima se učenici mogu usporediti s kažnjenicima, a učitelji s uzničkim nadzirateljima i stražarima. Velike školske zgrade koje pohada velik broj učenika su, upozoravao je na temelju tadašnjih iskustava, vrlo pogodne i za širenje zaraznih bolesti. Nove zgrade hoće impresionirati učenike veličinom umjesto da stvore atmosferu u kojoj će se ugodno osjećati i učenici i učitelji. On je pisao da bi i naši učitelji trebali brinuti da školske zgrade, pa i školske knjige izgledaju lijepo, pa po mogućnosti donositi u škole i lijepe stvari, kao njihovi najbolji kolege iz Škotske, Francuske i Češke koji u škole donose i umjetničke slike i bakroreze. Škole bez ukrasa čine da odnos učitelja i učenika postane hladan i formalan. To utječe da učenici imaju osjećaj da se učitelji o njima ne brinu, da ne žele odgajati njihov smisao za dobro i lijepo, pa da i sami sebe ne cijene.²⁰

Peto načelo za reformu školstva je da na svakoga učenika treba gledati kao na budućeg čovjeka, koji ima svoju misiju u životu, što je naznačeno i u prvom načelu. Mladež se ne smije ni potcjenjivati, niti joj se laskati, nego se učenicima mora reći da svaki od njih "samo toliko vrijedi, koliko se ozbiljno trsi i nastoji, da od njega jednom postane potpun čovjek", a da je svaki od njih sposoban da to postane, bez obzira što će mu biti zanimanje. Dobro stojeći roditelji uzalud plaše svoju djecu da će završiti na ulici ako ne uče, jer djeca znaju da oni to ne će dopustiti. Radić je učenicima kojima je davao instrukcije govorio da će, ako ne svladaju gradivo, njihova savjest patiti kada ih drugi ljudi budu cijenili prema diplomi i položaju, a oni ne će znati obavljati svoj posao i opravdati njihovo povjerenje.

Šesto načelo traži da velike greške treba blago kažnjavati jer su uvjetovane prilikama u kojima djeca rastu, a male greške strogo, posebno ako ih učenik ranije nije pravio, jer pokazuje da to čini namjerno ili da ih može ispraviti. On je držao da se svaka greška mora promatrati u kontekstu čitavog života učenika, a ne izolirano, i da se tako mora i kažnjavati. U školi se ne smije primjenjivati izreka da jedna trula jabuka brzo pokvari punu košaru. Ponovio je da treba poticati većinu dobrih da utječu na pojedince da se poprave jer to i njima koristi, a učitelj mora puno više brige posvećivati upravo djeci koja se ne ponašaju dobro. Onima koji teže uče treba prilagoditi zadaće, a onima koji se loše ponašaju treba više ljubavi. Treba se truditi da se uklone uzroci njihovog lošeg ponašanja. Ni one koji prave probleme se ne smije istjerati iz škole bez brige za njihovu budućnost, jer od njih na ulici najčešće postaju zločinci.

¹⁹ isto, str. 163.

²⁰ isto, 163.-166.

Radić je raspravljao i o glavnim zadaćama sustava naobrazbe, odnosno škole, s obzirom na pripremanje učenika za ona zvanja koja su potrebna društvu i s obzirom na potrebe kulturnog razvoja društvene sredine. On je ocjenjivao da su školski programi krivi što se mladi ljudi koji završe škole ne mogu zaposliti i snaći u životu.²¹ Iznio je mišljenje francuskog povjesničara, člana Francuske akademije i ministra vanjskih poslova, Gabriela Hanotauxa da je pogrešno uvjerenje, koje je prisutno i u Hrvatskoj, da je čovjek više sposoban za život što više godina ide u školu. Na problem nezaposlenosti i nesposobnosti da se visokoškolorovani mladi ljudi uključe u život treba odgovoriti strožom selekcijom prema sposobnostima, tako da sveučilište ne bude zaposjednuto bogataškom djecom ili djecom roditelja sa prevelikim ambicijama. Treba razvijati svijest da je za sve mlade ljude, osim onih koji su zaista sposobni za najviše školovanje i znanost, najbolje da se što ranije uključe u život.

Radi toga bi trebalo organizirati produženu osnovnu školu u koju bi bila uključena i svojevrsna srednja škola, a u njoj bi učenici naučili sve što trebaju: maternji jezik, temelje kojeg mrtvog i kojeg živog jezika, nešto aritmetike, geometrije, zemljopisa i povijesti. To bi omogućilo onima (mladićima) koji je završe da uspješno uđu u učenje nekog obrta ili trgovine i tako krenu u život. Radić se slagao da bi iz osnovnih škola trebalo ukloniti tuđinsko i nepotrebno, a uvesti obavezno gospodarsku obuku odrasle seljačke djece. On je kao i Francuz naglašavao da se ni jednoj uredbi ne smije robovati, nego da uredbi trebaju služiti čovjeku.

U tom smislu su i u program Hrvatske pučke seljačke stranke uključena tri glavna zahtjeva za reformu školstva:

1. pučke škole moraju biti u svakom većem mjestu, ali ne smiju biti narodu na teret, iz njih treba ukloniti sve što je tuđinsko, a nepotrebno;
2. na uzornim općinskim i kotarskim poljodjelskim gospodarstvima treba organizirati poljodjelsku obuku za svu odraslu mladež;
3. osim iz dvije, tri srednje škole treba ukloniti učenje latinskog i grčkog, a uvesti učenje živih jezika: češkog, ruskog, francuskog, njemačkog i engleskog;

U dotadašnji školski program treba uvesti

- a) poznavanje naroda i njegova života;
 - b) društveni razvoju čovječanstva (historijska sociologija) osobito Slavena u svezi s njihovom povješću;
 - c) slavenske književnosti i njihova povijesti;
 - d) teorijsko i praktično učenje o novovjekim izumima u rukotvorstvu i znanosti.
2. Umjesto sadašnjeg sveučilišta, organizirati "više državne škole" za službenike svih vrsta: za poljodjelstvo, obrt, trgovinu, promet, financije, upravu, sudstvo, kao i za vojsku, u koje dolaze učenici iz srednjih škola, a koje traju 2 - 4 godine. Državnu službu mogu dobiti samo oni koji su završili takve škole.
 3. Sveučilište pohađaju samo oni koji će se baviti znanošću.²²

Ove ideje su iznesene i u njegovim tekstovima nakon Prvog svjetskog rata.

²¹ *Hrvatska Misao*, g. V., Zagreb 1905., sv. 8., 9., 10., str. 225. - 228., Kako da škola nama služi, mjesto da mi njoj robujemo

²² DR. Antun Radić, *Sabrana djela*, VII., 21.-22.

Kada je pisao i fovorio o gospodarstvu, kulturi i socijalnim odnosima koji bi bili korisni i za Hrvatsku, Radić je često isticao sustav odgoja i naobrazbe u Engleskoj, jer je vjerovao da je on najbolji na svijetu i da je značajno doprinio njihovom statusu velike sile, kao i da se njihova temeljna načela mogu primijeniti i u Hrvatskoj.²³

Koliki značaj je Radić pripisivao dobrom sustavu odgoja i naobrazbe pokazuju slijedeće njegove riječi: "Mora nam dakle biti jasno, da od onoga časa, odkada na pozornicu svieta stupaju čitavi samosviestni narodi, narodna snaga ne znači samo grubu fizičku silu, a jedva da je to ikada i značila, odkad ljudi stvaraju djela, što ih bilježi po viest." Najvažnija je njihova organizacija i obrazovanje.

Prvi faktor odgoja u Engleskoj je obitelj. No engleski otac nema nad osobom djeteta, kao u Francuskoj, neograničenu vlast ni dok je maloljetno, a nakon 21. godine mu ništa ne može zapovijediti, ali sa cijelim imetkom raspolaže on sam i, osim nužnog dijela koji po zakonu ili tradiciji daje najstarijem sinu, on ne mora ni jednom drugom djetetu dati ništa. Zato dijete od malena raste sa uvjerenjem "da ima i može imati neku vrijednost jedino samo po sebi, po svom odgoju i naobrazbi, po svojim sposobnostima za rad i život, a nipošto po imetku svoga otca".

Radićevo uvjerenje da su dom i obitelj temelji svakog društva, koje je bilo jedna od temeljnih točaka programa HPSS, nalazilo je potvrdu u uvjerenju Engleza da potpuna samostalnost kućanstva i život obitelji u vlastitoj kući također potiče djecu na samostalnost u mišljenju i radu.

Radić je držao da činjenica da je "Engleskinja prije žena nego mati" utječe da Englezi od malena postaju samostalni, jer nisu razmaženi.

On je isticao i da u Engleskoj čovjek ne mari za rodbinu nego se uzda u se i kadar je naći i dati prijateljstvo, dok kod Slavena rodbine je puno, ali kad je u nevolji čovjek je sam.

Iako sam nije služio vojsku radi slabog vida i srca, on je gimnasticirao i u doba školovanja i u zatvoru, jer je pridavao velik značaj i fizičkom zdravlju i kondiciji. Stoga je javnost u Hrvatskoj, gdje je sport bio još nerazvijen, a nije postojala tradicija bavljenja fizičkim vježbama, upozoravao da su Englezi još u 19. stoljeću prihvatili stajalište Herberta Spencera da je prvi uvjet za svaki uspjeh da budeš 'jaka životinja'. Čuvati zdravlje je pitanje dužnosti i morala, a škoditi mu je grijeh. Stoga su Englezi već krajem 19. stoljeća cijenili tjelesne aktivnosti i gimnastiku, nitko nije želio biti debel, svi su htjeli imati mišice i vodili brigu o higijeni, a sve to je značajno smanjilo smrtnost.

Radić je pisao da je posebno dragocjena odlika engleskog odgoja, koju je uveo protestantski duhovnik Arnold, odgoj "kršćanskog kavalira", prema kojem se međudnos odgojitelja i učenika zasniva na tome da je učitelj uzor učeniku, a učeniku je dopuštena svaka pogreška osim laži.

Javnog mnijenje u Engleskoj vjerovalo je da je prva dužnost škole da pobudi, ojača i razvije zanimanje za nauku, da knjiga i nauka omili učeniku za cijeli život. Zato engleski profesor ne krivi učenike ako ne slušaju, nego pita sebe radi čega ih nije zainteresirao. Engleski učitelj drži svojom životnom zadaćom odgajati potpune, samostalne ljude, koji kad završe školu znaju manje od Francuza, ali što znaju, znaju dobro, a spremni su učiti cijeli život.

²³ *Hrvatsko Kolo*, II., Zagreb 1906., 184. - 216., Stjepan Radić, Kako se odgajaju gospodari svieta

Radić je vjerovao i da je upravo radi toga englesko društvo slobodno. Nitko u Engleskoj ne pita što će učiniti vlada, nego svatko misli što treba sam učiniti, a oni koji imaju najbolje ideje dobiju podršku javnog mnijenja. I školske programe ne određuje vlada, ali kontrolira rad škola preko državnih ispita.

Radić je isticao da su u engleskim školama već tada po istim osnovama učili dječaci i djevojčice, što je bilo u skladu i s njegovim zalaganjem da ženska djeca dobiju jednaku naobrazbu kao i muška, a da žene imaju ravnopravan status u društvu sa muškarcima, kao i da imaju jednako pravo glasa kao i oni.²⁴

Pisao je i o tome kako se engleske škole uzdržavaju zakladama i prilozima roditelja, te da njima upravljaju odbori u kojima nisu morali biti samo anglikanci. Stara školska osnova je proširena prirodnim znanostima, škole obnovljene, a siromašnim i talentiranim đacima se daju stipendije.

Radić je hvalio praksu da u okviru engleskih koledža žive i profesori i učenici, jer je vjerovao da to na studente djeluje poticajno, kao i gospodarsku samostalnost koledža koja im omogućuje da i naučnu osnovu donose potpuno samostalno.

Posebno je hvalio djelatnost engleskih sveučilišta na području pučkog prosvjedičivanja i njihov sustav misionara koji drže tečajeve širom zemlje, a slušanje takvih tečajeva i polaganje ispita daje mogućnost upisa i na sveučilište. Kako je ranije navedeno, on se zalagao da tako rade i sveučilišta u Hrvatskoj.

Isticao je da većina stanovništva, kao radnici i obrtnici, koji ne idu na sveučilište niti na spomenute tečajeve, mogu dobiti dobre informacije i u novinama, jer engleski novinari vjeruju da moraju služiti javnom mnijenju donošenjem točnih i iscrpnih informacijama o najvažnijim područjima života i aktualnim problemima.

Ipak je primijetio da je u Engleskoj loše što su knjige, koje utječu javno mnijenje, mnogima nedostupne jer su skupe, a da se javno mnijenje stvara i u klubovima, koji su zatvoreni za sve koji nisu članovi.

Radić je zaključio da se sve te engleske uredbe ne mogu prenijeti u Hrvatsku, ali se može prenijeti duh slobode: "Nepovredivost ličnosti; svetost i potpuna samostalnost obitelji od državne samovolje; jaka organizacija strukovnih društava i političkih stranaka kod kuće, a željezna narodna disciplina prema vani - to su primjeri i uzori, kojima se mora zadahnuti kopnena Evropa, ako ne će da doskora bude kao veliki čamac, privezan o bok britanskomu ratnomu i trgovačkomu brodu".

Takvom stanju u Engleskoj on suprotstavlja svoj pogled na ljude u Hrvatskoj. Pisao je da su kod nas ljudi, od seljaka na više, skloni da budu robovi gledišta okoline, a građani preziru seljake.

On je držao da su za Hrvate, kao i sve Slavene, koji su skloni dubokom vjerovanju i društvenom životu, poguban liberalni utjecaj romanskih naroda, a najbolje su jake društvene organizacije i polagane reforme.

Radić je o problemima odgoja i školstva, školskim programima, položaju učenika i učitelja, često govorio i u Saboru. Zalagao se za povišenje plaća učiteljima, ali ne na račun općinskih poreza kojima bi se dodatno opteretilo najviše seljaštvo, i za besplatno osnovno školovanje.²⁵

²⁴ *Kruh i ruže*, Zagreb, br. 15., Branka Boban, Stradanje žena u Prvome svjetskom ratu

²⁵ SZ, 1910.-1915., 953., 992.-1012.

Značajno je istaći da se i za vrijeme Prvoga svjetskog rata zalagao za osiguranje pristojnog materijalnog položaja i nezavisnost učitelja i od državne uprave i od crkve. U ljeto 1916. je u jednom govoru sistematski izložio svoje poglede na položaj i zadaće škostva u tadašnjim uvjetima. Tvrdio je da je banska Hrvatska za vrijeme bana Mažuranića imala pučke škole na nivou Europe, ali da ih je Khuen pokvario uvlačeći učitelje u strančarenje. Učitelji su se staleški i stručno organizirali i uprkos svih nepovoljnih okolnosti održali svoja udruženja, ali su tijekom vremena prihvatili logiku da se vlasti (kao komesaru Cuvaju) treba klanjati da bi se dobile neke olakšice i onda služilo narodu. Takvo razmišljanje je osnovni razlog radi koga škole nevaljaju, jer kada *pukne kičma* nema slobodne i kvalitetne škole. Kritizirao je školske programe jer predviđaju previše gradiva za učenike u osnovnim školama, što se još više pogoršava jer je previše djece na jednog učitelja. Zamjerao je vladi što su troškovi školovanja prebačeni na roditelje, pa seljaci, koji bi inače bili prijatelji prosvjete, postaju neprijatelji škole jer je skupa.

Najgore je što nema nikakvog pokreta za reformu škole na koju treba misliti bez obzira na rat, je će ona biti nužna nakon njegovog završetka. Ponovio je da bi o reformi trebalo učiti od Čeha. Tražio je da se ustraje na ideji da se u Zagrebu uvede šestogodišnja osnovna škola, jer bi dječak nakon toga bio spreman za trgovinu i obrt, a ne dopusti da se smanji na pet razreda, kao od početka rata.

Isticao je da hrvatsko školstvo, osim duž Jadranske obale, daleko zaostaje za Europom i tvrdio da su čak su i Bugari pretekli Hrvatsku brojem škola i pismenošću.

I u Saboru je govorio da je loše što se u Hrvatskoj, obrnuto od Francuske, uči djecu da preziru seljaštvo iz koga ih je većina potekla i ponavljao da djecu treba učiti da poštuju roditeljski dom, svaki rad, naročito fizički, te da školu treba povezati sa društvom. Jedni učitelji misle da je dosta da djeca u školi nauče čitati, računati i Boga moliti, a drugi, kao i vlada, da treba svladati programsku osnovu po ugledu na druge države, ali prvo nije dovoljno, a drugo nije svagdje moguće. U Podravini se može i više od toga, a u Lici treba uvesti putujuće učitelje kao u Švicarskoj.

Radić je priznavao da seljaci često ne pokazuju interes za naobrazbu svoje djece i za učenje novih metoda obrade zemlje i uzgoja stoke, ali je tvrdio da to nije zato što su seljaci, kako mnogi misle, lijeni. Oni su često spori i neorganizirani jer u nekim razdobljima (žetva) rade preko svake mjere, pa u drugim moraju raditi manje ili gotovo ništa, a za školu ne mare jer od nje ne vide koristi. Stoga se Seljačka stranka pod njegovim rukovodstvom trudila da seljacima pokaže korist od opismenjavanja i naobrazbe njih samih i njihove djece.

Upozoravao je i da osnovna škola nije programski zaokružena, pa je skok od nje do više osnovne ili gimnazije tako velik da se djeca teško snalaze. Stoga je podržao prijedloge samih učitelja da se programi u niža četiri razreda gimnazije prilagode tako da se prirodno nastavljaju na program osnovne škole jer se tako radi i u zapadnoeuropskim zemljama. To je važno i radi toga jer se u tim godinama formira karakter čovjeka.

Ponavljao je da je u školama sve podređeno svladavanju programa, a uopće nema vremena za odgoj. Bitno je da dijete na kraju razreda dobije svjedodžbu - papir - i ide dalje, a ne da se nastoji, kao u Engleskoj, da dječak nakon osnovne škole bude sposoban za život, da ako ga "baciš gola u more zna isplivati". U osnovnoj školi treba djeci govoriti: "Pazi!", a u višim razredima odgajati ličnost i formirati karakter, te djecu po-

ticati na samostalnost. Stoga im treba govoriti: "Radi, imaj volju, imaj karakter, misli, opet misli, ne boj se i opet se ne boj."

Profesori tvrde da u srednjim školama uče mlade ljude učiti i razumijevati, ali na fakultetu se vidi da ovi ne znaju sistematski raditi jer uče samo pred ispit, te često ne znaju misliti nego uče na pamet.

Kako je on lako učio jezike i kako su mu oni omogućavali praćenje zbivanja u cijeloj Europi i svijetu, on je držao da je u višim razredima srednje škole najvažnije da mladi ljudi dobro nauče neki svjetski jezik. Tvrđio je čak da je prednost Dalmatinaca što znaju talijanski, jer je i to jedan svjetski jezik koji im otvara mogućnosti da upoznaju svijet, iako usporava razvoj njihove nacionalne svijesti. Dokazivao je da je učenje stranih jezika još potrebnije nego ranije navođenjem izjave ranijeg američkog predsjednika Theodora Roosewelta da će u budućnosti bolje živjeti narodi koji će se znati snaći u novim prilikama, a bolje će se moći snaći oni koji budu znali najviše jezika.

I pored rata on je tražio da se uči ruski, češki, francuski i engleski umjesto klasičnih jezika grčkog i latinskog. Potrebu učenja ruskog jezika je dokazivao ponavljanjem svojeg poznatog uvjerenja da su Rusi jedan od najznačajnijih naroda na svijetu jer su brojni i zaposjedaju velik teritorij važan za privredu i trgovinu, kao i da njihova inteligencija zna svjetske jezike, da za razne probleme traže trajna rješenja i odgovore tako da budu aktuelni i za deset i pedeset godina, traže moralnu istinu i pravicu, dok zapadni Europljani traže red, disciplinu, organizaciju.

On je tada tražio da se ukine, makar postupno, matura nakon osam godina gimnazijskog školovanja, polazeći od, i danas aktuelnog uvjerenja pedagoga, da su ispiti nepogodan način navođenja djece da uče. Djetetu nakon osam godina učenja i pokazivanja znanja nije potrebna ta tortura, jer taj ispit učenika tjera da "trpa na silu" sve još jedanputa, a onda o sreći i tremi ovisi njegova budućnost. Posebno je to tortura u vrijeme rata kada je nastava neredovita, a gradivo se mora proći, pa se radi i za vrijeme blagdana. Ipak, kako je bio svjestan da je u Austro-Ugarskoj za upis na sveučilište potrebna matura, predlagao je da se matura reformira, a da se ukine za učitelje koji ne idu na studije.

Radić je kritizirao i danas aktualan problem da su knjige toliko teške da bi djeca za njih trebala nosače, a mnogi profesori uopće ne rade po njime nego diktiraju. I na taj način se "ubija" volja i sposobnost mišljenja i talentiranih i netaleantiranih učenika.²⁶

U stručnim školama je stanje također loše. U poljoprivrednim školama se ne pazi da se kod seljačke djece ne razvije uvjerenje da kada završe školu više ne mogu kopati. U njima se uči najčešće samo teorija, a ne praktični rad. Ne organiziraju se, kao u svijetu, stručna putovanja na kojima učenici na primjerima vide kako se radi. Predlagao je da se u Hrvatskoj seoski mladići između 13 - te i 15 - te godine do vojske smjeste na ogledna dobra, da tamo uče o naprednom gospodarenju. Tako bi se za desetljeće ili dva svo gospodarstvo diglo na viši stupanj. Trebalo bi u međuvremenu organizirati i tečajeve za odrasle seljake tako da sami seljaci jedni druge uče. Treba seljacima pokazati korist od upotrebe novih metoda, a ne provoditi ih silom.

²⁶ *Stenografski zapisnici Sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (SZ)*, 1913. - 1918., III., 1242. - 1245.

On se zalagao za realiziranje ideje Antuna Radića da školski sustav i brigu za gospodarstvo, po ugledu na sudstvo, treba osamostaliti u odnosu na političku upravu, a izražavao je uvjerenje da bi bilo dobro od političke uprave odvojiti i oružništvo. Treba stvarati gospodarske i prosvjetne općine i kotareve, kako su stvorena općinska i kotarska sudska područja, jer je u upravi princip vlast, a u gospodarstvu princip treba biti gospodarska autonomija. To je važno jer u upravi vlada birokratski duh, općinski činovnici su povezani s lokalnim lihvarima i misle da im je glavno braniti vladu od naroda, a i oni koji se trude i snađu u svom poslu ne mogu biti korisni jer se i općinske i kotarske pročelnike, posebno od početka rata, prečesto premješta.

Radić se zalagao da se i u ratu osigura poštovanje stručnog rada učitelja, te tražio uređenje "pravnih odnošaja pučkoga učiteljstva". Neodređenost njihovog položaja čini učitelje posve ovisnim "o dobroj ili zloj volji političke oblasti počevši od općinskog bilježnika" i onemogućuje ih da ozbiljno pristupe "socijalnom, gospodarskom i prosvjetnom radu po selima". Kontrolu nad radom škola trebaju obavljati sami učitelji, sudski ili autonomni školski organi, a "politička uprava nema sa školom nikakova posla kao ni Belzebub sa rajem". Radić je priznavao da se sa tim načelom u teoriji slaže i cijeli sabor, ali da se ne radi na njihovom provođenju u praksi.

Govoreći o prilikama na sveučilištu on je rekao da je loše što studenti kod nas, za razliku od Njemačke i drugih zemalja, već za vrijeme studija brinu o ljubavi i o nalaženju zaposlenja, gdje će se "smiriti", što je isto kao da se rijeka nedaleko od izvora smiri. Ne čitaju ništa osim što im je nužno, nemaju ambicije da nakon diplome pišu u stručnim časopisima i trajno uče. I bavljenje sportom, koji se pojavilo u najnovije vrijeme se iskrivilo. Glavni uzrok takvom ponašanju mladih ljudi nalazi u nedostatku orijentacije njihovih profesora koji su nesamostalni jer se radi straha da ne izgube službu ne usude govoriti istinu. Iako su inače pristojni i pametni nisu karakteri, pa ne mogu ni odgajati karaktere, a uz to su pesimisti, pa ne mogu odgajati mlade ljude za život.²⁷

Ideje Stjepana Radića i njegovog brata Antuna o sustavu odgoja i naobrazbe uključene su i detaljnije razrađene i dopunjene u Nacrtu ustava Neutralne seljačke republike Hrvatske iz 1921. godine.

Nakon obavezne *osnovne škole* u trajanju od četiri godine predviđa se da sva muška i ženska mladež prođe obuku u trajanju od najmanje dvije godine tijekom koje će se učiti *privrednom poslu*, a uz to nastaviti i *opću naobrazbu* uz učenje ruskog i njemačkog jezika.

Nakon toga se umjesto dosadašnjih srednjih škola uvode *narodne škole za opću naobrazbu* koje traju najdulje četiri godine, a koje mogu pohađati i odrasli, u kojima se nastavlja opća naobrazba kombinirana sa priučavanjem praktičnom radu, bilo tijekom školske godine, bilo za vrijeme praznika. U tim školama ne bi bilo ocjena ni dotadašnjih svjedodžbi, a učio bi se engleski.

Uporedo s tim školama postojale bi i strukovne škole za obrt, gospodarstvo i trgovinu, koje bi imaju i općeobrazovne tečajeve, a u njima bi se se učio ruski i njemački jezik.

²⁷ SZ, 1913. - 1918., III., 19. VI. 1916., 983., 998. - 1011.

Nakon škole za opću naobrazbu prelazi se na više strukovne škole za inteligenciju: sudačke, učiteljske, veterinarske, svećeničke, ljekarničke, graditeljske, mjerničke, koje traju tri godine.

Sveučilište se u dotadašnjem obliku ukida i pretvara u niz znanstvenih zavoda, a zadržavaju se samo liječnički i tehnički fakultet, te fakultet za profesore škola za opću naobrazbu i strukovne škole za inteligenciju.

Predviđeno je i da se država brine i za osnivanje izvanškolskih prosvjetnih ustanova.²⁸

Uz već spomenutu kontinuiranu akciju na opismenjavanju koju je vodio Rudolf Herceg, H(P-R)SS je nakon svjetskog rata nastavila raditi na prosvjećivanju i kulturnom uzdizanju seljaštva organiziravši razne tečajeve i kulturna društva, a u tu svrhu je osnovana i posebna organizacija *Seljačka sloga* koja je djelovala vrlo uspješno sve do 1941. godine.

Nakon Prvoga svjetskog rata Radić je od rujna 1925. do travnja 1926. bio ministar prosvjete Kraljevine Jugoslavije. Tada je smijenio neke sveučilišne profesore koje su imenovala vlasti Kraljevine SHS i pokušao umjesto novog školskog programa, koji je uglavnom bio temeljen na školskim programima Kraljevine Srbije, a do izrade novih programa, vratiti programe iz doba Austro-Ugarske, koje je izradio Odjel za bogoštovlje i nastavu hrvatske banske vlade i prihvatio Sabor Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, jer je ona u tim pitanjima imala u okviru Austro-Ugarske autonomiju. Zalagao se za suzbijanje analfabetizma tečajevima u vojsci i za radni odgoj u srednjim školama. Kako je ministar bio vrlo kratko vrijeme, zamisli iz nacrtu ustava iz 1921. nije ni spominjao.²⁹

Na kraju može se zaključiti da je Radić svoja shvaćanja o odgoju i naobrazbi te ulozu školskog sustava u Hrvatskoj zasnivao na liberalnom uvjerenju o bitnoj ulozi pojedinca u društvu, na demokratskom načelu da su svi ljudi za nešto sposobni i trebaju biti ravnopravni, te na potrebi izgradnje pravednog socijalnog uređenja. Držao je da ne može biti slobodne i moderne države i nacije bez slobodnog i svestrano izgrađenog, naobraženog i karakternog pojedinca. Za izgradnju takvih pojedinaca i takvog društva nužan je sustav naobrazbe i odgoja koji će pobuditi interes učenika za razne oblasti znanosti i umjetnosti, njegovati njihove radne navike, a prije svega odgajati ih da postanu svestrano izgrađeni slobodni ljudi koji će znati ne samo samostalno misliti i braniti svoja stajališta, nego i davati inicijativu za rješavanje raznih društvenih problema.

Zato se školski programi moraju rasteretiti prevelikih količina gradiva, nastava se mora prilagoditi sposobnostima svakog učenika i uspoređivati napredak svakog učenika sa njim samim. Već učenike treba naviknuti da ne promatraju pasivno ponašanje svojih kolega, nego da se osjećaju odgovornim da se sami suprotstave zlu. Tako neće biti potrebno da se oni koji griješe žigošu i isključe iz škole, a kao odrasli ljudi će se znati i moći boriti protiv loših vlada i uprava, umjesto da budu pokorne sluge nadređenih s kojima se ne slažu. Profesori moraju biti materijalno osigurani i nezavisni u svom radu, a školski programi i škole potpuno nezavisne od utjecaja politike.

²⁸ Stjepan Radić, *Politički spisi*, Zagreb 1971., 378. - 379.

²⁹ Ferdo Ćulinović, *Jugoslavija između dva svj. rata*, Zagreb, 1961., 483. - 4.

Djecu u osnovnoj školi treba učiti da paze i rade, u višim razredima da nauče misliti i braniti svoje mišljenje. U srednjoj školi proučavanjem povijesti, sociologije, komparativnim proučavanjem kultura raznih naroda i najznačajnijih znanstvenih dostignuća, treba učenike osposobiti da se uključe ne samo u hrvatsko, nego i u europsko društvo.

Summary

Stjepan Radić about upbringing and education

The paper shows that Stjepan Radić attributed high significance to the issues of upbringing and education, and that he viewed them in close relation to his liberal and democratic orientation. He requested that the school system in Croatia be reformed on the model of the in his view best systems of education and upbringing in Europe and worldwide of that time: the English and Czech, and that more space be given to learning natural and technical sciences and living languages, while classical education should be reduced, and that care should be taken of the physical development of students by paying appropriate attention to gymnastics. He requested that the law on compulsory elementary education of all children and provision of free textbooks be enforced, and also care for adult literacy teaching and education, and he requested that equal conditions for continuation of schooling or entering vocational life be ensured to all young people.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

34-35-36

ZAGREB 2001-2004

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača

Neven Budak

Redakcija

Ivo Goldstein
Borislav Grgin
Mirjana Matijević-Sokol
Nenad Moačanin
Boris Olujić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednik

Mario Strecha

Tajnik redakcije

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica
Iva Makvić

Tisak
Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje završeno u srpnju 2004. godine

Naklada
400 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 34-35-36
/ [uređivački odbor Mario Strecha... et al.]. - Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
2002.-2004. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X